

MADANIY ANTROPOLOGIYA VA UNDAGI ILMIY YONDASHUVLARNING SHAKLLANISH TARIXI

Xayritdinov Otabek Murotjon o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

otabekxayritdinov99@gmail.com

Annotatsiya: Madaniy antropologiya insoniyat madaniyat hayotiga doir bo'lgan barcha narsalarni, jumladan ularning urf odatlari, kiyinishi, hayot tarzini o'rganishga qaratilgan, antropologiyaning tarkibiy qismidir. Ushbu maqolada madaniy antropologiya va unga tegishli nazariyalarning rivojlanish tarixi muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: madaniy antropologiya, evolutsionizm, diffusionizm, tendensiya, funksionalizm, sturkuralizm, inson tabiati, Kulturkreise.

Abstract: Cultural anthropology is a component of anthropology aimed at studying all things related to the cultural life of mankind, including their customs, clothing, way of life. This article discusses the history of the development of cultural anthropology and related theories.

Key words: cultural anthropology, evolutionism, diffusionism, tendency, functionalism, structuralism, human nature, Kulturkreise.

Аннотация: Культурная антропология – компонент антропологии, направленный на изучение всего, что связано с культурной жизнью человечества, в том числе его обычаев, одежды, образа жизни. В данной статье рассматривается история развития культурной антропологии и связанных с ней теорий.

Ключевые слова: культурная антропология, эволюционизм, диффузионизм, тенденция, функционализм, структурализм, человеческая природа, Kulturkreise.

Kirish.

Barcha xalqlar hamisha o'zlarining urf-odatlari qanday paydo bo'lganligi va o'z madaniyati va qo'shni jamiyatlar o'rtasidagi farqlar nimani anglatishi mumkinligi bilan qiziqqan. Shunday qilib, qaysidir ma'noda ularning barchasi o'zlarining

antropologiyalarini yaratdilar. Ammo ilgari surilgan talqinlar, hatto ular qisman aniq kuzatishga asoslangan bo'lsa ham, ko'pincha mif ko'rinishda qoldi. Insoniyatni ilmiy tafakkur qilish qadimgi sivilizatsiyalar davridayoq paydo bo'la boshladi: klassik O'rta er dengizi dunyosida, Xitoyda, o'rta asr arab dunyosida va hozirgi G'arb dunyosida. Biroq, faqat G'arbda turli g'oyalar birlashib, XX asrda ilmiy antropologiyaning shakllanishiga olib keldi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolani tayyorlashda obyektivlik, nazariy ko'rsatmalar ilmiyligi tamoyillari va qiyosiy tahlil metodlari asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar

Zamonaviy antropologiya XIX asrning o'rtalariga kelib G'arb dunyosidagi qator innovatsiyalar tufayli shakllana boshladi. Bu davr tez orada insonning kelib chiqishi, inson birligi, hayvonlar turlarining o'zgarmasligi yoki o'zgaruvchanligiga qiziqish hamda ushbu qiziqishning tez sur'atlarda o'sib borishiga guvoh bo'ldi.

Shunday qilib, antropologiya fani inson irqalarini tasniflashning zamonaviy tadqiqotlari natijasi sifatida rivojlandi, inson anatomiyasining qiyosiy tavsiflari, aholi yashaydigan maskanlar tarixi, tillarni tasniflash va ularni solishtirish, ibtidoiy va qadimgi jamiyatlarni taqqoslash, shuningdek, inson iqtisodiyoti va sanoatining tarixiy rivojlanishi natijasi sifatida rivojlandi.

Madaniy antropologiya antropologiyning bir yo'nalishi sifatida aynan shu davrdan shakllana bordi. Ushbu fanning asosiy vazifasi turli jamiyatlar va madaniyatlarni tasniflash va barcha inson jamiyatlari o'tadigan bosqichlar va holatlarni aniqlash - tarixni chiziqli talqin qilishdir. Ba'zi xalqlar oddiydan murakkabga o'tgan sari sekinroq, ba'zilar esa tezroq rivojlanadi. Bu o'rinda amerikalik antropolog Lyuis Genri Morgandan quyidagi fikrini keltirish kifoya:

Insoniyat oilasining bir qismi vahshiylikda, boshqa qismlari qisman vahshiylikda va yana boshqa qismlari sivilizatsiya holatida bo'lganini inkor etib bo'lmaydi, demak, taraqqiyotning tabiiy va zarur ketma-ketligida bu uch xil shart sharoit bir-biri bilan uzviy bog'liqdir[1].

Demak, madaniy antropologiya vaqt va makonda insoniyat madaniyatining umumiylikini tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Ammo tarixning chiziqli konsepsiyasi qabul qilinganidan so'ng, ko'p holatlarda tarixni jarayonlar va ularning jamiyatga ta'siri e'tiborsiz qoldirildi. Biroq, Morgan va Taylor ba'zan bir xalqdan ikkinchisiga madaniy xususiyatlarning tarqalishi tushunchasini kiritish zarurligini his qildilar - bu xususiyatlar mustaqil ravishda rivojlanishi, birlashishi va xalqning boshqa madaniyatga o'tishi mumkinligini ko'rsatdi.

Xuddi shu davrda, ayniqsa XIX asrning oxirlarida, missionerlar, savdogarlar va sayohatchilarning keltirgan ma'lumotlari ser Jeyms Freyzerning "Oltin buta" (1890) va Ernest Kroulining "Mistik atirgul" kabi asarlarida to'plangan juda ko'p turli xil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi(1902)[2]. Ushbu kitoblarda keltirilgan din yoki sehr bilan bog'liq bo'lgan urf-odatlar va boshqa qiziqarli malumotlarning to'plamlari ziyolilar tomonidan katta qiziqish bilan bilan o'qildi. To'plamlarga hamroh bo'lgan nazariyalar evolyutsion fikrlovchi antropologlar tomonidan bir xil baholangan, chunki nazariyalar ma'lumotlardan dalil sifatida foydalanib, ilmiy fikrning evolyutsion ketma-ketligini o'rnatishga qaratilgan edi.

XX asrning boshlariga kelib, ko'plab madaniy antropologlar ko'proq plyuralistik nuqtai nazarga murojaat qila boshladilar. Jamiyatlar va madaniyatlarning xilma-xilligini va ularni bir-biridan ajratib turuvchi farqlarning kengayishini hisobga olish uchun ular har bir inson guruhining butun tarixini, uning rivojlanishiga ta'sir qilgan qulay yoki noqulay sharoitlar, boshqa xalqlar bilan bo'lgan aloqalarini va boshqa jamiyatlarni ko'rib chiqish orqali ularning umumiy sharoitlarini hisobga olishni taklif qildilar. Bunday qarash aniq relyativizm bilan ajralib turardi, ya'ni, har bir madaniyat o'ziga xos rivojlanishni ifodalaydi, u o'zining ijtimoiy va geografik muhiti, qo'shnilari yoki boshqalardan kelgan madaniy o'ziga xosliklaridan foydalanish va boyitish uslubi bilan shartlangan[4].

Madaniy antropologiya ham birligini yo'qotmagan holda o'z tushunchalari va tadqiqot yo'nalishlarini diversifikatsiya qildi. Masalan, Germaniyada tug'ilgan amerikalik Frans Boas birinchilardan bo'lib evolyutsionistlarning mavhum evolyutsiya

nazariyalarini tasdiqlash uchun faktlarni izlashga qiziqish bildirmagan. U bir qator talabalarni - Rut Benedikt, Alfred L. Kroeber, Margaret Mid va Edvard Sapirni boshqa xalqlarni chuqurroq o'rganishga va ularning tabiiy muhitidagi xatti-harakatlari to'g'risida dalillarni izlashga, faktlar va artefaktlarni to'plash va yozib olish uchun dala ishiga kirishga ilhomlantirdi. Shuning uchun u XX asrning katta qismida Amerika madaniy antropologiyasida hukmronlik qilgan madaniyat tarixi maktabining asoschisi sifatida tanilgan. Dala ishi va birinchi qo'l kuzatuviga urg'u berishdan tashqari, Boas funksionalizm deb ataluvchi yondoshuvga moyil bo'lganligini ham aytish mumkin - bu XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi sotsiologik nazariyalarga asoslangan yondashuvdir[5].

Xuddi shunday, Fransiyada Marsel Mauss Evropa sotsiologlari va madaniy antropologlarining butun avlodi, jumladan Alfred Metraux va Klod Levi-Strauslarning xarakterli tendensiyalariga ta'sir ko'rsatdi va Parij universitetining Etnologiya institutiga asos soldi. Mauss, aslida, strukturalizm yoki tizimli yondashuv deb ataladigan nazariyaning rivojiga turtki berdi va u ko'proq e'tiborini jamiyatga shaxslarning o'zaro munosabati sifatidagi tuzilma emas, balki bo'linmas ijtimoiy organizm sifatida qaratdi. Boas singari, Mauss ham madaniyat va shaxsiyatni, ya'ni madaniy antropologiya va psixologiyani birlashtirishga harakat qildi.

Boas boshchiligidagi yirik va nufuzli Amerika "madaniyat tarixi" antropologlari maktabini "tarixiy madaniyat" deb atalgan Frits Grebner va Vilgelm Shmidt boshchiligidagi avstro-germaniyalik diffuzionistlarning alohida va kichikroq guruhi bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Bular ham XX asrning klassik evolyutsionizmini rad etishdi, lekin shunga qaramay, ular mukammal nazariyalarni yaratishga moyil edilar.

Diffuziya yoki madaniyat xususiyatlarining tarqalishi, ularning fikricha, insoniyat rivojlanishining asosiy kuchi edi va barcha madaniy rivojlanish bir nechta ixtiro markazlarida kuzatilishi mumkin edi. Ular bu asl markazlarni Kulturkreise (yoki "madaniy klasterlar") deb atashgani uchun ular Kulturkreise madaniy antropologiya maktabi sifatida ham tanilgan. Bunday soxta tarixni Grafton Elliot Smit va Uilyam J.

Perri boshchiligidagi ingliz diffuzionistlar guruhi, hattoki butun madaniy taraqqiyotning yagona favvorasi — Misr deb atashgan[7].

Ikki jahon urushi o‘rtasida rivojlana boshlagan ba‘zi tadqiqot maktablari tarixiy yondashuvlarni qat’iyan rad etdilar, ba’zan ularga har qanday qiziqishni rad etdilar. Madaniy funksionalistlarning, shu jumladan Malinovskiy izdoshlarining fikriga ko‘ra, faktlarni tushuntirishning yagona yo‘li ma’lum bir madaniyatda ular bajaradigan funktsiyani aniqlash edi. Ularning fikricha, barcha madaniy antropologik tadqiqotlarning maqsadi madaniyatning umumiyligini va uning barcha qismlarining uzviy bog‘liqligini idrok etishdan iborat bo‘lishi kerak.

Zamonaviy dunyoda madaniy antropologiya globallasuv, jadal texnologik taraqqiyot va davom etayotgan ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar markazida turadi. Ushbu fanning diqqat markazida diasporalar, transmilliy hamjamiyatlarni o‘rganish va raqamli texnologiyalarning madaniy amaliyotlarga ta'sirini o‘z ichiga oladi.

Biz kelajakka nazar tashlar ekanmiz, madaniy antropologiya o‘zgaruvchan dunyoning murakkabliklarini boshqarishda hal qiluvchi rol o‘ynashga tayyor.

Xulosa Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, madaniy antropologiyaning shakllanish jarayoni shunchaki tarixiy faktlar emas, balki fanning doimiy ravishda moslashuvi va rivojlanayotgan inson tajribasiga javob berishidan dalolat beradi. Antropologlar zamonaviy madaniyat dinamikasining nozik tomonlarini tushunishga intilishar ekan, madaniy antropologiyaning yanada inklyuziv dunyoni shakllantirishdagi ahamiyati tobora ortib boradi. Madaniy antropologiya o‘zining boy tarixi va davomiy ravishda insoniyat ilm fanirivojiga qo‘shayotgan hissasi orqali insoniyat madaniyatlarining xilma-xil jihatlarini yoritishda davom etuvchi, insoniyatni chuqurroq tushunishga yordam beradigan muhim fan bo‘lib qolmoqda. Madaniy antropologlar esa keng jamoatchilikni madaniy xilma-xillik va madaniy merosni saqlash muhimligi to‘g‘risida ma'lumot berishda muhim rol o‘ynaydi. Antropologlar targ‘ibot, targ‘ibot va jamoatchilikni jalb qilish orqali ma’lumotli va madaniy savodli jamiyatlarni yaratishga hissa qo‘shadilar.

FOYDANALIGAN ADABIYOTLAR:

1. Cultural Anthropology. History of Theory László Letenyey July 2021.
2. Cultural Anthropology: A Toolkit for a Global Age Kenneth J. Guest
November 1, 2013
3. The Interpretation of Cultures Clifford Geertz 1973
4. CULTURAL ANTHROPOLOGY: BASIC SCHOOLS AND BRANCHES
A.Zholdybayeva Zh.Doskhozina 2020
5. Murotjon, X. O. (2023). Measures to be Implemented to Preserve and Protect Architectural Monuments in the City of Bukhara. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(8), 402-406.
6. Xayritdinov Otabek Murotjon ugli The Formation of the Anthropological Type of the Uzbek People and the Factors That Influenced This Process *Texas Journal of Philology, Culture and History* 24-07-2023